

Ђоко Пејовић

НАПРЕДНА ШТАМПА У ЦРНОЈ ГОРИ 1918—1941.

Историја напредне штампе доста изразито карактерише рад КПЈ у Црној Гори за вријеме 1918—1941. године, стање њених организација, политичку линију борбе за утицај на масе, број и општи ниво кадрова којима је располагала, услове под којима се борила у најразличитијим акцијама против диктатуре буржоазије, за слободу, боље услове живота радних људи, за равноправност и повјерење најширих слојева народа у политичка начела и смисао њене свакодневне активности. Овај краћи осврт с малим претензијама садржи најосновније податке о легалној и илегалној штампи Партије, као и о неким књижевним публикацијама чији су уређивачи и сарадници отварали и проширивали поље за већу активност напредних снага и у области културе. Дотакнута је најважнија тематика најзначајнијих легалних партијских органа (*Радног народа* из 1927. и 1928. и *Гласа Црне Горе* из 1939. године), од којих је први мобилисао раднике и сељаке за борбу против буржоазије у фази припрема за проглашење отворене диктатуре, а други покретао најшире масе народа ради отпора политици удружене буржоазије и фашистичкој агресiji која је већ била започела други свјетски рат.

Први илегални лист који је излазио у Никшићу, као орган Окружног комитета Партије, и по три (са по неколика броја у најмањем тиражу које је самоиницијативно уређивало и издавало по неколико комуниста) у Црмници и у Беранама (данашњем Иванграду), који се још само памте, представљају посебну карактеристику у историји комунистичке штампе на овој територији. Од првог илегалног органа ПК КПЈ „Удар“ из 1935. године сачуван је, на жалост, само један једини број у цјелини.

„Радни народ“

Изузимајући предизборне и друге прогласе и летакe, комунисти у Црној Гори до средине 1927. нијесу имали свог ни легалног ни илегалног органа. Републикански радничко-сељачки савез омогућио је КПЈ да се од 1925. до 1929. године донекле користи неким легалним облицима рада. У предизборној кампањи за На-

родну скупштину 1927. године Покрајински комитет је покренуо лист радника и сељака под називом „Радни народ“. Име листа је опредјељивало читаву његову активност на свим пољима, истичући, прије свега, јединство интереса и акционо јединство радних људи села и града — против експлоатације у најразличитијим видовима, за уздизање радника и сељака на степен слободних људи, али са претходно створеним економским условима за које се требало дуго, упорно и организовано борити. Покретачи листа су добро оцијенили више околности које је требало до максимума искористити у борби Партије да се до тада стицана политичка сазнања знатног дијела радника и сељака све више и брже претварају у снажан чинилац обрачунавања с буржоазијом која је припремала још реакционарније методе управљања, игнорисања националних права и проглашење отворене диктатуре, а на спољнополитичком плану готова је била да послужи европском капитализму у покретању новог похода против СССР. У првом броју се истакло да лист „долази у најзгоднијем часу у којем би се од постанка свијета појавио, јер спасење радног народа никада се није поставило на таквој здравој основи, као од прогласа непомирљиве класне борбе; и никада класна борба није имала таквог изгледа на потпуни успјех, као данас“.¹ У првом броју се апелује на раднике и сељаке да шаљу своје дописе, јер само они који „длановима раде“ могу најбоље знати да ли је редакција „погодила прави пут“.

Партијска организација је имала довољно искуства и времена да разради своју тактику обрачунавања са све неситијом буржоазијом која јој је постепено и све очигледније затварала видике да и једва којим преосталим видом легалне борбе оствари нешто од права радника и сељака. Партија је својим органом богата политичку активност Републиканског радничко-сељачког савеза на најактуелнијим питањима свакодневне борбе радника и сељака за: осмочасовни радни дан, за социјално осигурање радника и помоћ незапосленим, за ослобођење најсиромашнијих од пореских обавеза, за прогресивно опорезивање, за поништење свих зеленашких и ратних дугова, за право синдикалног организовања, за јачање борбеног савеза радника и сељака против експлоатације. Упорно је критикован режим због најразличитијих злоупотреба у вези с ратним репарацијама. Објављивани су критички осврти на рад осамнаест влада, колико их се до тада било измијенило, као и анализа рада осам буржоаских странака у вези с изборима и изборним насиљима до којих је често долазило. Више пута је изражавано и чуђење због чега се знатан број радника и сиромашних сељака још налазио у редовима та-

¹ *Радни народ*, Зборник грађе за историју радничког покрета Црне Горе, том I, књ. 1 (Штампа), Титоград 1958, стр. 13.

Напомињемо да су нетачни закључци Д. Вуксана о успјеху и начину издавања овог првог легалног листа КПЈ у Црној Гори (*Преглед штампе у Црној Гори 1834 — 1934*, Цетиње 1934, стр. 74).

квих странака, са циљем да се с довољно јасноће и такта утиче на њихова политичка схватања и опредјељивање у будућим акцијама. Анализа економског стања у земљи вршена је са доста познавања пореске политике режима, система зеленашких кредита, неријешеног аграрног и других питања. Борба за право самоопредјељења народа Југославије и заштиту националних мањина схватана је у најтјешњој вези са борбом за остваривање основних права радних маса у читавој земљи. И позиве за борбу против закона о заштити државе, диктатуре и рата, као и за стварање савеза са СССР, садржавали су и сви изборни прогласи Републиканског радничко-сељачког савеза објављивани и у *Радном народу*. Овај легални орган Партије могао је с доста поуздања и правилности да расправља и о националном питању. Расправе вођене неколике године раније о том крупном проблему давале су му доста могућности за то. На њима се у листу и темељила критика држања црногорских федералиста тих година.

Радни народ је изражавао јасна схватања руководства Партије о даљем току догађаја и политици буржоазије, која се због нарастања снага радничко-сељачког савеза и другог припремала да прикривену диктатуру у земљи, с краљем на челу, прогласи отвореном. И у вези с тим редакција листа је налазила за потребно да редовно објављује све познате случајеве хапшења, злостављања и убијања комуниста. Објављивани су мјесечни и тромјесечни прегледи затворених у читавој земљи, све у вези с анкетом која је о томе вођена у Скупштини. Изношене су језиве појединости о тешким страдањима народних синова у београдској и другим главњачама, о терору над Македонцима, о животу ухапшеника у тзв. јусовачи у Подгорици, у даниловградском затвору, о тучама које је вршила спушка жандармерија по околним селима, о хапшењу и злостављању инвалида Петра Мараша, из Зете, само због тога што је изјавио да гладује са женом и четворо дјеце. Свим тим ријеч *Радног народа* вршила је снажан утицај на масе заинтересованих за борбу против удружених снага југословенске буржоазије.

Разноликошћу својих рубрика и тематике, редакција је успијевала да доста изразито дјелује на свијест читалаца. Освјетљавајући путеве борбе за права радних људи, у чији је смисао препознавања истине и правилног оријентисања вјеровао, лист је био у могућности да најприкладнијим написима једне тек подстакне а другима учврсти вјеру у величину борбе за права радног народа и побједу начела међународне радничке солидарности. Томе су служиле ријечи о постигнутим успјесима у првој социјалистичкој земљи, али и оне које су информисале о одјецима борбе за спасавање на смрт осуђених познатих радничких бораца Америке — Сака и Ванцетија средином 1927. године. Сличан значај су имали и други примјери радничке солидарности у другим крајевима свијета. Нијесу без одјека биле ни вијести о видовима солидарности Црногораца-печалбара у Америци са ак-

цијама радника у домовини. Обраћајући се радницима и сељацима које је тек требало увести у редове свјесних бораца за основна права и праведније односе у друштву, редакција се понекад са врло развијеним смислом за јасан разговор и са најзаосталијим читаоцем умјела послужити финијим и сликовитијим могућностима изражавања са најадекватнијим значењем. Није ни прикладна народна пословица остајала неискоришћена. Слуге режима необично дубоко је у срце убоо текст под насловом „Стан полако рогоје, много ти је обоје“, док је код других изазивао осмијех, али и увећавао жуч огорчења против полицијских њушкала не само на Грахову на које се тај текст односио.

Настојећи да се приближи читаоцу расправљањем о најактуелнијим питањима живота највећег дијела становништва Црне Горе, редакција је била приморана да улаже напоре у циљу организоване и студииозније рада на изучавању стварних прилика на овом подручју: да ли је Црна Гора пасиван крај и, ако јесте, због чега то мора да буде и даље, како се газдује цеклинским риболовима, племенским шумама и другим. Покушавала је са прикупљањем и систематизовањем података о степену запослености и условима рада најамних радника, о њиховом синдикалном организовању и потреби борбе против реформистичких синдиката, о условима живота и рада шегрта, о просвјетном и културном раду међу радницима и на селу и др. Дјелимични резултати сличних анкета саопштавани су у виду информација о експлоатацији радника у шумском предузећу Острвица и на Бијелој гори, у Улцињској солани, о штрајковима обућара и других радника, о глади у срезу даниловградском, Зети, Кучима и др. Дописи радника и сељака о најразличитијим питањима њиховог свакодневног живота чинили су лист све садржајнијим и популарнијим.

Редакција је успијевала да посвети пажњу и неким питањима из области просвјете и културе међу радницима и на селу. Биљежени су и подстицани успјеси радничких пјевачких друштава и драмских група, објављивани успјелији стихови са социјалном темом и драмски текстови, затим осврти на дјела пролетерских пјесника и писаца уопште, на значајне годишњице познатих догађаја из историје међународног радничког покрета, на личности и дјела истакнутијих револуционара, на поједине књиге са најактуелнијом тематиком, на успјехе радничких спортских друштава, па и на одлуке појединаца и група да више не славе уобичајене славе нити да тих дана посјећују друге.

„Радни народ“ је уређиван у Подгорици. Штампан је у Никшићу, углавном петнаестодневно. Од 1. јула 1927. до 1. јула 1928. године изашла су свега 23 броја. Лист је излазио у 1000 до 1500 примјерака. Улагани су велики напори да он не буде онемогућен због малог броја претплатника и, посебно, неизвршавања претплатничких обавеза. Свакако и то представља карактеристичан податак за прихватање листа и одзив читалаца у Црној Гори и

изван ње, па и међу економском емиграцијом у Америци. Састави текстова, њихова тематика, број и структура дописника и преводилаца разних прилога из органа Коминтерне такође привлаче пажњу данашњег читаоца. За читаво вријеме излагања листа најпунџија опрезност полиције није престајала. Примјерци појединих бројева су и на поштама уништавани, па није ни чудо што су комплети, колико се зна, сачувани само у универзитетским библиотекама у Загребу и Љубљани.

Књижевне публикације

Напредна мисао се послѣје проглашења шестојануарске диктатуре почела манифестовати више у виду књижевне ријечи, у литерарном облику, мада често не са јасном револуционарном поруком и умјетнички успјелијим остварењем. Понекад и недорађен израз бунта, нездовољство нечим, па и онда кад је било тешко да се у томе препозна боја нечег новог, које је у доста случајева заиста живјело у жељама млађих генерација, највећег дијела њих, — требало је да буде тумачен као наслуђивање или корак даље, макар и мали, у тежњи отварања нових видика у мраку односа које је наметао режим буржоаске **диктатуре**. Због тога и поклањамо извјесну пажњу неким публикацијама из те области, које се међу собом доста разликују.

Тако рећи прва књижевна мисао младих изразила се 1929. године у алманаху нове Црне Горе „Срж“, који се појавио као прва књига библиотеке часописа „Млада Зета“ који је тада излазио у Подгорици. Група младих писаца са мање или више тешког искуства и сазнања о животу, углавном још без формираниог погледа на свијет и без утврђених политичких опредјељења, навјештавала је својим текстовима нешто ново, нову књижевну Црну Гору, како је и стајало у називу овог њиховог првог алманаха. Из њених редова је мали број коракнуо снажније напријед и развнком напредног покрета афирмисао и борбу за његове циљеве и с њом сопствене књижевне резултате. Алманахе „Срж“ и „Нове дане“, које је двије године касније на Цетињу објавила црногорска средњошколска омладина, можемо сматрати вјесницима организованог књижевног рада младих од којих ће их се највећи број наћи на политичкој линији Партије у борби за ново, праведније и просвјетљеније друштво.

Посебно мјесто у историји напредне омладинске литературе у Црној Гори свакако има алманах црногорских средњошколаца „На крчидби“, који се појавио у Подгорици 1932. године. Каже се да је то био први скојевски литерарни алманах, за чије је издавање новац дао ПК КПЈ за Црну Гору. То потврђују и тешкоће које је редакција — тројица истакнутијих и образованијих напредних ученика Подгоричке гимназије — имала са цензуром која је упорно тражила да се избаци неколико врло успје-

лих текстова карактеристичних за прву фазу развика и брзог афирмисања социјалне поезије у нас. Своје радове објавило је шеснаест аутора, од којих и шест зрелијих омладинаца и, мање или више, већ познатих књижевних стваралаца (сви из Црне Горе). Поред два чланка и само наслова једне забрањене пјесме, објављени су разни књижевни прилози у прози и стиху. Сарадници алманаха, међу којима и уредници, ишли су за тим да он буде „огледало социјалног стања једног дијела наше омладине и пресјек кроз главни живац њених хтијења и могућности“. У свом програму су истицали да неће да имају „никакве везе са укоријењеним заблудама и претпоставкама било какве индивидуалистичке надувености, поимања разног уздицања или наклоњености једном крају или провинцији више од друге, ма гдје било на свијету“. Најзад су свјесни били чињенице да је „ствар наших могућности, а не хтијења, у колико се на овоме путу успјело.“²

Може се рећи да алманах „На крчидби“ по свом садржају и одређењу људи који су омогућили његову појаву у свему оправдава свој назив. Његовом појавом је навијештен и помогнут бржи развој напредне књижевне мисли и, с тим, дат снажан подстицај удруживању напредних снага уопште. Генерација младих стваралаца њим је афирмисала снагу и убједљивост напредних погледа и, уједно, изразила своју спремност да ствара нове вриједности на пољу културе.

Значајнији корак у развикау напредне мисли на књижевном пољу представља појава „Развршја“, часописа за савремени умјетнички и социјални живот, који је излазио у Никшићу 1932. године. Њим је група млађих књижевних снага, која је до тада сарађивала у више напредних југословенских часописа и учествовала у приређивању књижевних вечери у Београду, Подгорици, Никшићу, Цетињу, Котору и другим мјестима, хтјела да заснује организовану и богатију књижевну живот у Црној Гори, који, до тада, у ствари, није ни постојао. Уводна ријеч редакције часописа није представљала ни програм ни манифест, „но један крик нужности као посљедица незадовољства“. Са развршја мисли, сазнања и одговорности требало је да се подстиче рјешавање многих животних питања, узнемирењем савјести, уклањањем малодушности и окамењених навика. Покретачи часописа су истицали да „имају преданости и смјелости за једну дубљу и садржајнију вјеру сјутрашњице“. Они су тражили да књижевност у неразвијеној црногорској средини развије колективну свијест, „одгоји и среди појмове и схватања“ и створи услове за нормалнији културни и економски развика. Груписање књижевних стваралаца могло је бити само на идејној основи, на основи заједничких циљева. Умјетност се могла схватити само као класна

² Цитирано према поменутом дјелу Д. Вуксана *Преглед штампе...*, 142.

и без икаквог компромиса. „Развршјем“ је први пут у Црној Гори дотакнута сва проблематика схватања умјетности у најразличитијим видовима, са свим противурјечностима којима се она, подређена циљевима социјалног ослобођења људи, морала карактерисати. Часопис је изразио и неопходност диференцирања, потребу обрачуна са намјерама и схватањима појединаца који су прелазили на супротне позиције (и у политици и у култури).

Тематиком часописа и разноликошћу прилога пружена је могућност широког информисања свих заинтересованих стањем и нивоом углавном књижевне, ликовне и позоришне културе не само на свом подручју. Послије трећег броја полиција је забранила даље издавање часописа. Има разлога да се каже да је Партија имала утицај на оријентацију часописа, у првом реду преко његових сарадника. И поред недограђености неких гледишта на нека питања литературе и умјетности уопште, „Развршје“ је значило озбиљан почетак стварања књижевних мјерила једне генерације чијем дјелу припада угледно мјесто не само у културној историји Црне Горе.

Од укидања „Развршја“ у Црној Гори до рата није излазио часопис са таквим циљевима и претензијама, мада су „Ваљци“, часопис за савремени умјетнички и социјални живот, који је излазио такође у Никшићу, од средине 1933. до почетка 1934. године, расправљао о питањима социјалне књижевности уопште и посебно у Црној Гори (о томе је вођена и анкета) и других видова стваралаштва за које су прогресивни интелектуалци били живо заинтересовани. И овај часопис се представљао као гласило групе интелектуалаца која треба да „повуче правилније линије живота и смјерница у књижевности, политици, умјетности као и културном и социјалном стварању уопште“. Иако је редакција истакла да треба расположивим моћима радити „предано, свестрано и пожртвовано, без страха за духовни и физички умор“, она свакако није могла да од овог часописа створи „сопствену школу“, на што је у почетку указивала. — Интересантни су и напори „Гранита“, часописа за књижевност и друштвена питања, који је излазио у Подгорици од новембра 1934. до фебруара 1935. године.

Сви су ти часописи, са мање или више успјеха, скретали пажњу читалаца на најважнија и најактуелнија питања умјетничког стварања од чијих је схватања, погледа на свијет и политичких опредјељења, увелико зависила вриједност и степен њиховог утицаја на друштвену средину чије су интересе у мањој или већој мјери могли изражавати.

Посебно је питање сарадње напредних интелектуалаца у радним публикацијама које су излазиле на овом подручју а које су највећим дијелом својих садржаја одговарале људима других политичких опредјељења или су, у мање случајева, да кажемо, биле безбојне.

Илегални партијски листови

Наводи се да је први илегални лист КПЈ у Црној Гори, под именом „Револуционар“, излазио у зиму 1931/1932. године у Никшићу, као орган Окружног комитета. Лист је имао информативно-политички карактер. Није сачуван ниједан његов број. На основу сјећања се претпоставља да је лист изашао у 10—12 бројева, на двије, четири или шест страница малог формата. Писан је руком, па потом умножаван на примитивном шапирографу. Све послове око листа обављало је четири-пет истакнутијих комуниста (писање и прикупљање дописа, кување желатина за шапирограф, уређивање и растурање). Помиње се да је лист садржавао прилоге против бијелог терора и експлоатације радника, као и вијести о разним догађајима из доба диктатуре. По свему изгледа да је иницијатива партијског руководства у Никшићу била у овом погледу прва и до 1935. године једина на територији тадашњег Покрајинског комитета.

У архиви из провале 1936. године има помена да је 1935. илегално излазио оmlадински лист „Револуционар“ о коме нема више никаквих података.

Карактеристичан је податак да су у Брчелима, у Црмници, од 1935. до 1938. године излазила три илегална листа у по неколико бројева отискиваних на шапирографу, али од њих није сачуван ниједан примјерак. Седам бројева првог од њих, *Путника*, из 1935. године, било је намијењено оmlадини. Популарности листа знатно је доприносило писање о спорту и оснивање фудбалског друштва. Највећи дио простора у листу заузимали су краћи написи о разним питањима политичког живота. Дописници из више црмничких села, међу којима и неколико истакнутијих комуниста, поклањали су пажњу примјерима искоришћавања сељака, тешкоћа у животу села, политичким догађајима уопште, од којих су неки илустровани и карикатуром. Три броја листа „Црмница“ уређивала су тројица истакнутијих комуниста и интелектуалаца с тога подручја. Године 1938. покренуто је „Црвено село“, на чијем је заглављу стајало: „Пролетери свих земаља, уједините се!“ У овом листу, покренутом у Брчелима на иницијативу напредног студента, расправљана су карактеристичнија питања од општег значаја и најактуелнија на подручју неколико оближњих села.

Слична иницијатива у то вријеме дошла је до изражаја и у Беранама. И тамо су од 1936. до 1938. године илегално излазила три листа (свакако у слабој техници — на шапирографу, у ограниченом тиражу и за кратко вријеме). Ни њихови примјерци нијесу сачувани. — Зна се да је „Глас затвореника“ издавала група комуниста у затвору среског начелства у Беранама 1936. године. Помиње се да је објављено пет бројева овог листа. Идуће године, 1937, у истом затвору и у истој техници објавило је не-

колико омладинаца два броја листа под називом „Пламен иза решетки“ — у тридесет примјерака. Убрзо је „Пламен“ обновљен, па су објављена још два броја у по педесет примјерака. Године 1938. у Беранама су излазиле илустроване новине „Искра“ (поводом излета које су организовали чланови Партије и скојевци). Три броја са по једном страном већег формата садржавала су исјечке из напредне штампе и оригиналне цртеже и карикатуре.

Тих година, у вријеме наглог јачања студентског и уопште омладинског покрета, увођена је и пракса издавања зидних новина, понегађе и полуплегално (на Цетињу, у Херцег-Новом и другађе).

Поменули смо и ових неколико листова, које су комунисти издавали на сопствену иницијативу, само ради тога да бисмо скренули пажњу на услове припремања, објављивања и растурања таквих листова, на смјелост, прегалаштво и одговорност њихових издавача (у условима кад је то било тешко радити из више разлога), на степен изграђености и поуздање да ће објављена ријеч одговарати конкретној политици Партије и тим привлачити к њој свакако мањи број читалаца до којих су могла допријети само по неколика броја њиховог врло ограниченог тиража. Чинимо то и ради тога да би се донекле упознао културно-историјски значај илегалне штампе у прогресивном опредјељивању људи, да би се истакло схватање и повјерење комуниста у снагу јасно и убједљиво написане ријечи о ономе што се тицало највећег дијела људи заинтересованих за друкчију организацију друштва, за остварење основних животних права и слободе у стварном значењу тога појма.

Чињеница је и то да смо нестанком свих бројева ових листова лишени и карактеристичне документације, важне за упознавање револуционарног рада не само оних који су их припремали, умножавали и растурали. Због тога је осиромашен и музеј илегалне штампе комуниста.

Значајно би било доћи и до свега онога што су садржавали дописи које су чланови Партије и СКОЈ-а у Црној Гори (свакако и њихове организације и руководства) слали разним органима КПЈ (листовима: *Глас слободе*, *Радничке новине*, *Оковани радник*, *Борба*, *Радник* и др., као и *Пролетеру*, *Комунисту*, *Против главњаче* и др.). Свакако би корисно било познавати и оно што је из Црне Горе упућивано редакцијама листова *Слободна ријеч* и *Правда*, који су излазили у Америци, као и чланке и прилоге које су писали напредни исељеници на основу података и разних обавјештења добијаних из Црне Горе посебним путевима.

Доста брзо оживљавање, организовање и проширивање рада КПЈ у Црној Гори, послије проглашења монархофашистичке диктатуре, ликвидације и прогона дијела досљедних и способнијих партијских кадрова, изразило се и у осјећању потребе и спре-

мности да се у почетку 1935. године покрене илегални орган Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору, Боку, Санцак и Метохију „Удар“, који је излазио на Цетињу под главним уредништвом његовог тадашњег политичког секретара (Николе Р. Лекића).

Иако је сачуван само један број листа и нешто сасвим оштећених остатака других, познато је да је *Удар* садржавао начелне политичке и директивне чланке (о положају црногорског народа и изузетно slabим условима његовог развјетка, анализи реакционарних мјера владе Богољуба Јевтића, потреби успостављања дипломатских односа са СССР; објављени су и дјелови из познатог реферата Г. Димитрова о борби против фашизма, поднесеног на VII конгресу КИ у августу 1935. и др.), извјештаје о акцијама којима је Партија руководила, о успјеху радничких штрајкова и раду синдиката, осуди појединаца који су изнутра наносили штету борби радничког покрета и других провокатора. Пажња је посвећивана манифестацијама комуниста поводом Првог маја, Дана октобарске револуције и Дана против империјалистичког рата — 1. августа. Лист садржи и појединости о познатом збору у Никшићу, одржаном 5. августа 1935, кад су се комунисти појавили са програмом и паролама за масовни народни фронт слободе. На његовим страницама су се налазили и бројни подаци о страдањима комуниста, суђењима, сукобима са полицијом и другим догађајима у свакодневном животу и борби партијских организација. На њима се налазе и биографије умрлих чланова Партије, који су страдали од полиције. Објављивана су и писма појединаца о животу и приликама у Совјетском Савезу.

Удар је шапирографски умножаван највјероватније у око 100 примјерака на осам до десет страна. Излазио је од јула 1935. до марта 1936, и то у двобројевима. Претпоставља се да се до провале у КПЈ у Црној Гори, кад је престао да излази, није појавило више од десет бројева овог партијског органа. Тада је полиција нашла технику Покрајинског комитета и открила излажење *Удара*.

Лист је имао дописнике у свим крајевима Црне Горе. У њему су сарађивали истакнутији партијски радници и комунисти интелектуалци. На његовом умножавању радило је неколико људи. Недостаје највећи дио бројева овог партијског листа. То наноси осјетну штету изучавању историје борбе КПЈ у Црној Го-

ри у то вријеме. Из истих разлога ни ми не можемо више рећи о њему.

Да је очуван, Удар би допринио упознавању доста развијеног рада Покрајинског комитета у врло значајној години борбе против буржоаске политике, кад је покрет напредних снага постајао све шири, кад су сукоби са полицијом били већи и оштрији, кад је борбени савез радника, сељака и народне интелигенције постајао све јединственији и чвршћи.³

Глас Црне Горе

Консолидација Партије, учвршћење и проширивање њених организација, разрађена политика у свим правцима активности, повољнији општи услови за јачање утицаја комуниста на масе — наметали су најхитније оснивање легалног органа Партије у Црној Гори.

На иницијативу КПЈ у Црној Гори, крајем 1938. године основана је Радничко-сељачка странка за Црну Гору, Боку, Санџак и Метохију, у циљу организовања легалног рада међу широким масама народа у борби за права и слободу. За децембарске изборе 1938. истакла је своје кандидате, а непуну годину дана касније покренула је и свој легални лист под називом *Глас Црне Горе*. Нови лист требало је да попуни велику празнину која се осјећала у јавном животу Црне Горе. Од њега се тражило да истинито приказује догађаје, да помогне читаоцима да их што правилније схвате и да се што успјешније сналазе у борби за остварење интереса народа. Требало је да нови орган проучава питања из области политичког, економског, социјалног и културног живота Црне Горе и тим се помаже у остваривању улоге васпитача маса радног народа. Послије споразума Цветковић — Мачек лист је требало да изражава оправдане тежње народа, борећи се за слободу и равноправност Црне Горе у југословенској заједници, за демократизацију земље и равноправност народа, против империјалистичког рата који је пријетио да се прошири и започне нову подјелу свијета, како је писало у уводној ријечи уредништва.

Легални орган Партије је с посебном пажњом и познавањем расправљао о политичким приликама у земљи задњих мјесеци 1939. године. Обрачунавао се са свим маневрима режима да, поред прича и обећања неких слобода, у свему задржи на снази законе диктатуре. Лист је успјешно образлагао став пар-

³ Др Нико С. Мартиновић, *Развитак штампе и штампарства у Црној Гори 1493 — 1945*, Београд 1965, 105 — 111; Димо Вујовић, *Један извјештај ПК КПЈ за Црну Гору, Боку, Санџак, Косово и Метохију из 1935. године*, Историјски записи XV, 240 — 241.

тијског руководства да тадашње стање, у међународним односима нарочито, захтијева да се путем слободних избора упозна расположење народа и да се народу омогући утицај на главне послове државе. Изговарајући се предстојећим ратним опасностима и „опасности за српство“, удружене снаге буржоазије су све чиниле да омету демократизацију земље и „избјегну народни суд“. На примјеру стања у Црној Гори уједљиво је и енергично осуђивана политика режима Цветковић — Мачек. Тешки економски положај доказиван је великим жртвама које је народ одавно подносио: ратну одштету није добио, све више је сиромашно и западао у дугове, био је без индустрије и жељезница . . . На захтјеве да народ одлучује о најважнијим питањима власти, режим је одговарао старом паролом своје противнародне политике: Црна Гора је пасивна и у њој се због тога тешко може ишта боље мијењати. Упорно је тражено распуштање скупштине и сената, који није одговарао ни традицији ни потребама народа. Доста је било ријечи, тражила су се дјела. Политички уједињене снаге народа под утицајем КПЈ у Црној Гори смјело су и сасвим одређено манифестовале своја схватања о најактуелнијим питањима живота и борбе за бољи сјутрашњи дан.

Добро познајући рад буржоаских партија и њихове маневре, посебно у предизборним кампањама и неким другим приликама карактеристичним за опште политичке односе у земљи и стање привреде, редакција је изванредно успијевала да наизглед компликовану ситуацију учини врло јасном и тако нађе најактуелнију политичку мисао чије су паролe успијевале да изразе интересе најширих маса народа у борби против хегемоније и централизма. Њиховим уједињавањем у борби за основна права раскринкавана је политика свих реакционарних снага које су до краја своје власти покушавале да се служе сијањем мржње између националности земље и разним политичким шпекулацијама. Борбом за афирмацију црногорске индивидуалности, на политичком, економском и културном плану, па и кад је требало формирати посебан и са другима равноправан спортски савез, на примјер, отваране су перспективе развијања најтјешњих и равноправних односа са другим југословенским националностима, са масама њиховог радног становништва, на свим пољима стваралаштва. Јасноћи схватања међунационалних односа уопште допринијела је Партија и краткотрајним излагањем њеног легалног органа.

Овај лист Партије, чија је иницијатива и индивидуалност у Црној Гори постајала све изразитија, нашао је за потребно да у самом почетку свог излагања прикаже историјат синдикалног покрета, који тек 1934. и 1935. почиње да оживљава, а од средине 1937. организује систематски рад на територији Црне Горе, Боке, Санцака и Метохије. Могло је бити ријечи само о дјелатности организација Уједињеног радничког синдикалног савеза. Највише простора посвећивано је најактуелнијим питањима живота и

рада радника, илуструјући их мноштвом података о износима на-
дница, радном времену у разним браншама, хигијенским услови-
ма рада, здравственој заштити, социјалном осигурању, могућно-
стима синдикалног организовања и рада на остваривању основ-
них права. Већ стечена искуства у руковођењу радничким орга-
низацијама омогућавала су редакцији листа да упознаје раднике
са тактиком класног непријатеља у сопственим редовима и по-
требом упорне борбе за јединство, солидарност и самодисци-
плину.

Описивањем услова живота шумских радника а.д. „Омбле“
у Никшићу до појединости је откриван систем њихове експло-
атације и формулисани захтјеви за чије је остварење требало да
се бори тамошња синдикална организација (УРС-а), којој је рад
забрањиван. Сасвим разумљивим језиком чињеница у прикази-
вању положаја радника, изједначујући своје успјехе са њиховом
организованом борбом за боље услове живота и јасне перспекти-
ве даљег развика у сваком погледу, Партија је сваким даном
све више стицала повјерење синдикално организованих и других
радника.

Глас Црне Горе је с посебним успјехом скретао пажњу на
повезаност интереса радника и сељака од којих је 80% живјело
на малом посједу чија величина није прелазила три хектара укуп-
них површина. Процесу пролетаризације, стварању резервне
радне снаге која се није могла запослити, презадужености сеља-
ка, анализи владиних мјера којима није рјешавано ниједно има-
ло важније питање живота на селу, одвише ниском нивоу про-
свјете и здравствене заштите — посвећивана је главна пажња.
Основне смјернице рада на овом пољу требало је да иду у ова
три правца: политичко организовање сељака на основама јачања
њихових веза са радницима и народном интелигенцијом; економ-
ско организовање у циљу поправљања тешког материјалног ста-
ња; културно организовање, како би се стекло што више знања
и ширих видика ради остваривања нових тежњи. Упорним тра-
жењем да се дозволи рад двије године раније основном „Сељач-
ком братству“ (које је у 85 подружница имало око 7000 чланова
и које је путем читаоница, разних приредаба и предавања поста-
ло значајан културно-просвјетни и политички чинилац на селу),
популарисањем активности „Сељачке самопомоћи“ (започете на
Цетињу 1938. године) и зборова задругара њених повјереништа-
ва, борбом против скупоће и пљачке, захтјевима у вези с отку-
пом дувана и регулисањем сељачких дугова и многим другим ак-
цијама свакодневног политичког рада Партије, јасно и истинито
изношеним у њеном легалном органу, — остваривано је пуно је-
динство напредних снага села и града, животно заинтересованих
да слиједе пут свог по свему заједничког предводника. Правилна
политичка линија у свим областима живота, потврђивана јасно-
шћу циљева и начином њиховог остваривања у свакодневним ак-
цијама, све успјешније је уклањала и у ствари успјела да избри-

ше разлике у схватањима и степену учешћа у борби за заједничке тежње напредних снага села и града. Таквом политички створеном стању у свему су одговарала и три изашла броја легалног органа Партије у Црној Гори, органа радника, сељака и народне интелигенције. Феномен политичког и борбеног јединства ових снага свакако је карактерисао и даље тенденције њихове борбе у новим условима, у развоју народноослободилачког рата.

Глас Црне Горе је отворено, са подацима и потпуно одређеним и јасним политичким схватањима, расправљао о положају црногорске омладине и њеним основним задацима. У првом броју листа изложена су најважнија питања економског, друштвено-политичког и културног живота младих. Посебно је скренута пажња на положај радничке омладине, на услове живота шегрта и начин изигравања и онаквих прописа који су се односили на њих и обавезе послодаваца према њима. О животу сељачке омладине расправљано је у вези са стањем на црногорском селу уопште. Указивано је на услове становања средњошколске омладине, на свакодневно прелажење по више километара до школе, на начин исхране, на опште услове школовања преко 80% свих ученика. Најшира јавност је упознавана са правим стањем студентске омладине, условима школовања и сметњама вишестраној и врло значајној активности њихових удружења, углавном у Београду и разним мјестима у Црној Гори. Из свега је произлазила неопходност рада „на остварењу пуне организационе повезаности младе црногорске генерације“. То су наметале потребе свакодневног живота, борбе за боље услове школовања, за хљеб и угрожени мир, неопходност свестране припреме за нове и знатно теже догађаје који су имали тек да наступе. Ријеч младе генерације, свјесне политичких прилика у земљи и своје тадашње и будуће одговорности, далеко је продирала кад год је требало — у вези с акцијама за повратак шпанских добровољаца из логора Француске, за аутономију универзитета, за слободу науке, за међународну солидарност на заједничким и најважнијим политичким пословима, за амнестију политичких осуђеника, за корак даље у свим областима живота. Ријеч младе црногорске генерације чула се и међу исељеницима, на другим континентима, па јој је отуда и материјална помоћ стизала.

Приказивању положаја жене у друштву поклањана је, такође, пуна пажња. Њен неравноправан положај, неписменост (на селу и до 95%), неразвијеност служби за заштиту мајке и дјетета, слабије плаћен рад, несигурност на послу и незапосленост многих — представљали су врло широку основу за организован и врло успјешан рад Партије. Правовремено информисање о састанцима и зборовима жена у већим насељима — на којима се најважнијим и најразумљивијим подацима успјешно дјеловало на свијест жена и њихово покретање у борбу за најосновнија људска права, за равноправност с мушкарцем, за заштиту мајке, за срећу дјете и мир — много је значило као подстицај за бога-

ћење политичке активности и у граду и на селу. „Потребне би биле читаве књиге да би се описао паћенички живот наше жене“, писао је лист у свом првом броју. Без дубљег одјека нијесу остала ни саопштења о забрани читаоница и аналфабетских течајева за описмењавање и неписмених жена.

Иако је покрет младих радница, сељанки и школованих жена, основан у Подгорици 1936. године, „са циљем да културно, економски и политички васпитава, да предузима све што је нужно да жене постану равноправне са мушкарцима у свим областима друштвене дјелатности“, био убрзо забрањен, на том пољу стечена искуства свакако нијесу могла бити заборављена. Она су морала допринијети свијести и одлучности у борби за нове и револуционарно значајније резултате. Тражено право гласа схватано је у најтјешњој вези са правом одлучивања о рату и миру, јер би неравноправни положај жене у рату постао још тежи и неиздржљивији. И у овом случају се полазило од чињенице да мир у свијету угрожавају два империјалистичка блока. Са доста политичког искуства и јасним перспективама даље борбе на најширем плану оцјењивана је политичка важност зборова жена у Никшићу, Подгорици, Цетињу и другдје — у децембру 1939. године.

Свијест о чиниоцу црногорске индивидуалности, која се развијала кроз борбу против неправде сваке врсте, морала се изражавати и онда кад је требало учинити осврт на вриједности и обим дјела у области културног стварања. У циљу што бржег и пунијег развитка и на овом пољу активности, *Глас Црне Горе* је подстицао иницијативу у неколико праваца. Од учитеља се тражило да буде носилац организације просвјетног и културног рада на селу. Требало је да тамо буде први међу првима, „али не да капетанује и попује, већ да користи, ради и ствара“. Раније основано и забрањивано „Сељачко братство“ требало је да буде покрет за што бржу еманципацију села у сваком погледу. Лист је објављивао појединости о књижевно-културним приредбама сељака-књижевника из Црне Горе, пјесме и репортаже неких од њих. Иницијатива студената је и у овом погледу све јаче долазила до изражаја. Штампани су и критички осврти на познатија и прогресивнија књижевна дјела и друге публикације. Објављен је и приказ радова младих напредних књижевних снага које су се појавиле у најтеже вријеме поратног живота, последије увођења диктатуре (1929). Мање или више напредне публикације („Срж“, »Развршје«, »На крчидби«, »Гранит«) изразиле су углавном све носиоце различитих књижевних схватања и перспективе њиховог даљег развитка. Међу њима је било и оних који су се уплашили или уморили, али и оних који су „ишли на обалу, пуни снаге и вјере“. Интереси борбе захтијевали су да се све позитивне књижевне снаге окупе, да почне да излази књижевни часопис, који за неколико година раније није уопште излазио на територији Црне Горе, и да се оснује посебно издавачко предузеће, како би

се „недовршени књижевни замах“ могао развити, подићи нови талас и слити се „у општи велики вал народне борбе“.

У цјелини захваћена проблематиком живота у Црној Гори (у само три броја легалног органа Партије) даје још више разлога да се каже да је *Глас Црне Горе* и у том погледу представљао пун израз јасноће погледа његове редакције, у ствари политичке линије партијског руководства и снаге организације која је на том подручју врло активно дјеловала.

Успјех *Гласа Црне Горе*, органа Радничко-сељачке странке, везиван је и за резултате рада на изучавању политичких, социјално-економских и културно-просвјетних питања у најпунијем смислу ријечи. Од школованих синова Црне Горе тражено је да путем анкета на селу и у градским насељима, служећи се савременом методом изучавања живота људи у свим њиховим односима и на свим пољима, утврђују најважније чињенице без чије се употребе у најразличитијим приликама дјеловања напредних снага заиста није ни могао замислити успјешан политички и пропагандни рад на покретању свих снага друштва у борби за боље и прогресивније. Оваква активност, са уочљивим елементима истраживачког рада, развијана у неколико праваца, није могла бити, због престанка излажења листа, ни једним дијелом искоришћена. Овакав започети рад посебно карактерише ниво напредне штампе, посљедњег легалног партијског органа уочи другог свјетског рата.

Чињеница је да је *Глас Црне Горе* и својом структуром представљао напредак у начину уређивања, отварања рубрика са успјешно изложеном, прилично богатом и тематски разноврсном грађом. Организовано информисање са провјереним подацима о карактеристичним појединостама из свих области живота у разним мјестима Црне Горе, Боке, Санцака и Метохије само собом указује на умјешност напредних снага да и својим легалним гласилом што шире популаришу схватања и значај и најмањих акција у свакодневној политичкој борби своје организације — за корак даље, за новог члана, за утицај на сваког поштеног радника, сељака и интелектуалца, без обзира на пол, узраст, вјерску и националну припадност.

Интересантни одговори на многа питања из разних области живота изражавали су максималне напоре редакције, сарадника и одабраних повјереника листа на читавој овој територији да разрађена линија Партије постане што више ствар знања и свијести што ширег круга људи, па радило се о ма ком актуелном питању међународних односа, унутрашњеполитичких, економских, просвјетно-културних, па и спортских прилика на овом подручју. Поред тактике политичког рада, манифестоване овом или оном активношћу, препознавао се и врло развијен смисао за јачање међусобног повјерења Партије и маса народа на сваком пољу рада гдје се морала уочавати забринутост радног и обесправљеног човјека за сјутрашњи дан, за излазак из кризе у нај-

различитијим видовима, али и свијест и све веће осјећање одговорности за бољи наредни дан и праведнију судбину.

На основу поузданих података и о најобичнијим стварима живота, у вези с пријетећим ратом, правим значењем патриотизма и интернационализма, структуром посједа у Црној Гори, невољама сељака (у Црмници, нпр.), стањем школа и просвјете уопште, писменошћу и неписменошћу, слабом исхраном великог процента дјеце и много чим другим — Партија је с истрајношћу усавршавала политичку мисао људи, неопходну за њихову успјешну борбу и у новим условима. Поступно стицана знања и развијање свијести о важности сопственог искуства отварали су обичном човјеку видике и све више га привлачили активном политичком животу под заставом Партије, која му је била једини досљедан и истрајан предводник у борби за остварење социјалне и националне равноправности.

Нема сумње да би даљим излагањем *Глас Црне Горе* све више добијао у својој садржини у сваком погледу, растао тиражом и угледом, стицао веће успјехе у култури уређивања и утицања на масе врло заинтересованих читалаца. Јер чињеница је да је овај лист са само три броја постигао најбоље и најзначајније резултате које је легална штампа Партије у Црној Гори уопште могла да постигне, благодарећи способности уредника, политичком искуству најбољих снага народа, правилној и врло популарној политичкој линији руководства, организацији дописивања и растурања. Адекватан и јасан политички израз листа имао је у томе свакако посебну важност.

Лист је уређиван под директном контролом ПК КПЈ за Црну Гору, Боку, Санцак и Метохију. У уредништву су била три члана Покрајинског комитета, један члан Покрајинског одбора Радничко-сељачке странке и један напредни књижевник. Штампан је у Подгорици, у 5000 примјерака, и растуран преко партијских организација. На исти начин је и прикупљао дописе из појединих мјеста. Иако (због цензуре) већи дио прилога није потписиван, позната су имена седамнаест сарадника. Међу њима и неколико истакнутијих партијских руководилаца, способнијих интелектуалаца и радника комуниста, од којих су неки погинули у народноослободилачкој борби. Уводне политичке чланке писали су чланови виших форума КПЈ (Покрајинског и Централног комитета). Лист је излазио петнаестодневно, од 15. новембра до 15. децембра 1939. Даље излагање листа онемогућила је цензура. И дио тиража три изашла броја полиција је заплијенила.

Глас Црне Горе је без сумње био најпопуларнија публикација која је изражавала разрађену линију Партије на свим пољима политичке и друштвене дјелатности и интересе широких маса у Црној Гори, и то у изванредно важном времену њиховог зријевања и припремања за даље и теже борбе. Он се одликује

и степеном прецизности политичког израза у информисању својих читалаца, квалитетом уређивања и издавања, културом односа према заинтересованом и оном кога је тек требало заинтересовати за напредну мисао уопште.*

До потпуније, донекле друкчије и свакако неопходније оцјене политичке и културно-историјске вриједности поменутих напредних (легалних и илегалних, партијских и других) публикација, које су важне за упознавање развитка прогресивне мисли на овом подручју, мора се доћи систематскијим изучавањем доба и односа у којима је писана ријеч мање или више адекватно и успјешно изражавала интересе и тенденције ка бољем и перспективнијем. Ту је изузетно важан и успјех који је она могла постизати дјеловањем на свијест читалаца. Комплексније изучавање друштвене средине са свим одликама носилаца власти, с једне, и обесправљене масе људи с предводничким одредом на челу, с друге стране, захтијева и нове методе истраживања. Сачувани фонд штампане грађе, у првом реду доста богата документација листова *Радни народ* и *Глас Црне Горе*, даје доста наде у успјех у том погледу.

---

* При изради овог прегледа служио сам се сачуваним текстовима листова (*Радни народ* и *Глас Црне Горе*) и часописа.